

ФЕНОМЕН ЖІНОЧОГО ПИСЬМА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

PHENOMENON OF FEMALE WRITING IN UKRAINIAN LITERATURE IN THE END OF XIX – BEGINNING OF XX CENTURY

Подлісецька О.О.,

*доцент кафедри теорії літератури та компаративістики
філологічного факультету
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Простежено концепції сприймання творчості українських письменниць кінця ХІХ – початку ХХ століть сучасниками та літературознавцями. Здійснено аналіз рецепції феномена жінок-письменниць у світовому та національному культурно-мистецькому контекстах. Здійснена спроба прослідкувати докорінні зміни в рецептивно-когнітивному аспекті літератури зламу століть. Показано, що в сучасному методологічному прочитанні творчість Лесі Українки, Ольги Кобилянської набуває неоприятливих досі смислових аспектів та інтерпретацій.

Ключові слова: жіноча проза, нарратив, конфлікт, природа творчості.

Просліджені концепції восприяття творчества українских писательниц конца ХІХ – начала ХХ веков современниками и литературоведами. Осуществлен анализ рецепции феномена женщин-писательниц в мировом и национальном культурно-искусствоведческом контекстах. Совершена попытка проследить глубинные изменения в рецептивно-когнитивном аспекте литературы перелома веков. Показано, что в современном методологическом прочтении творчеству Леси Украинки, Ольги Кобылянской присущи неясные доныне смысловые аспекты и интерпретации.

Ключевые слова: женская проза, нарратив, конфликт, природа творчества.

Traced the concept of perception of works of Ukrainian writer literary critics in books of recent years. The analysis of the reception of the phenomenon of women writers in the world and national cultural and artistic contexts is analyzed. An attempt has been made to follow the radical changes in the receptive-cognitive aspect of the literature of turn-century. It was investigated that in the modern methodological reading Lesja Ukrainka's works, Olga Kobylianska acquires unrecognized semantic aspects and interpretations.

Key words: female prose, narrative, conflict, nature of creativity.

Постановка проблеми. Крім конфлікту між народництвом (із його орієнтацією на збереження культурно-національної ідентичності) і модернізмом – новим естетичним і політичним принципом ХХ ст., що орієнтувався на загальноєвропейський процес і його універсалізм, у літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. була гострою ще одна опозиція. Конфлікт «жіночого й чоловічого, або феміністичного й патріархального» [6, с. 132], як називає його С. Павличко, набирає обертів із приходом потужної плеяди жінок-письменниць у літературу, у якій жіноча проза була представлена чи не одною Марко Вовчок. Звісно, не відкидаємо появу творів Ганни Барвінок, Олени Пчілки та Наталії Кобринської саме в той час (ХІХ ст.). Але більш знаним і тиражованим був доробок саме Марко Вовчок. Проте з огляду на суцільну маскулітну природу тогочасної української літератури проза Марко Вовчок не виокремлювалася як жіноча проза, а була розчинена в літературі загальній, чоловічій, нейтральній. Питання про правомірність розгляду жіночого письменства як окремого явища може розцінюватися як диску-

сійне, адже жінки-письменниці не об'єднувалися в яку-небудь творчу групу, не видавали спеціального часопису й узагалі не представляли виразно однорідної течії в літературному житті свого часу. Проте не можна не зауважити, що в літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. жінки-письменниці мають значно більшу вагу, ніж у літературі ХІХ ст. Плеяда молодих авторок активізувала культурне життя України, привносячи нові теми й образи, загострюючи увагу на питаннях жіночої ідентичності, а то й суто феміністичних аспектах. Утвердження в літературі образу нової жінки веде водночас до утвердження «вищої» культури як атрибуту жіночої ідентичності [5, с. 14]. Нова жінка періоду модерну позначає особливий статус буття жінки, яка переступає межі природи й входить у сферу культури. Саме наприкінці ХІХ ст. відбуваються глибинні трансформації жіночої свідомості в Європі, розгортається широкий емансипаційний рух жінок.

Постановка завдання. Метою статті є системне осмислення феномена жіночого письма на прикладі кількох письменниць зазначеного

періоду. Наголошуємо, осмислення, а не опис. Так, В. Ізер у праці «До антропології художньої літератури» застерігає від надмірних описових досліджень: «Замість того, щоб множити інтерпретації, літературознавство має відповісти на питання: «Які твори є літературою?» Адже література – це дзеркало, і вона відображає те, що філософія чи соціологія не може висловити» [3, с. 276]. Тож необхідно дослідити контекстуальне поле появи та функціонування жінок-письменниць у літературі кінця XIX – поч. XX ст. Аналізуючи глибинні механізми дискусійності проблематизації феномена «жіночого досвіду» в українській літературі, дослідниця жіночої прози кінця XX ст. Юлія Кушнерюк констатує, що «гендерна свідомість ще недостатньою мірою сформована в художньому дискурсі, літературознавстві, культурі в цілому. До подібних висновків приходять різні дослідники, у працях яких наявні різноаспектні оцінки й мотивації такого стану речей (Т. Гундорова, Т. Дороніна, Н. Зборовська)» [4, с. 5]. Звісно, проблема недостатнього вивчення жіночої прози актуальна й зараз, але наприкінці XIX ст. вона постала особливо гостро.

Виклад основного матеріалу. Емансипація жінки вивільнила велику енергію, яка протягом XX століття створила феномен жіночої творчості. Постать Лесі Українки є своєрідним маркером в українській літературі, що вказує на її (літератури) вартість і художні особливості, хоча за життя Лесю Українку вважали другою за значенням серед жінок-авторок після Дніпрової Чайки. У своїй лекції «Леся Українка як культурна героїня XXI ст.» Віра Агеєва стверджує: «Зображення народу як джерела етики й естетики у творчості Лесі Українки точно немає» [1]. Так, саме Леся Українка спромоглася інтерпретувати із жіночого погляду визначні міфи світу. Зокрема, «Лісова пісня», на відміну від багатьох історій про митця, – це історія не Лукаша, а історія Мавки, фінал описаний її очима» [1], – так зазначає у своїй лекції дослідниця. Крім кардинально іншої тематики, жіноча проза вирізняється й розмаїттям жанрів. Основний період творчості О. Кобилянської та Лесі Українки (1890-і та 1900-і роки) збігається з розквітом новелістики в українській літературі початку XX ст. (В. Стефанік, І. Франко, М. Коцюбинський та ін.). Звідси розмаїтість жанрів «малої прози» письменниць: це і новели, і оповідання, і настроєві психологічні образки, і лірико-пейзажні малюнки, і алегоричні поезії в прозі, й афористичні мініатюри. По-новаторськи здійснюються підходи й до композиції творів, Леся Українка «знаходила свої варіанти

розв'язання традиційного нарративу й на структурному рівні» [4, с. 333]. Так, оповідання Лесі Українки «Над морем» варто розглядати як твір з обрамленням. Але жанрові показники жіночої прози будуть розглянуті в інших статтях.

Поява численних жіночих імен у літературі, безумовно, не була випадковістю. Вона ознаменувала приход у культуру талановитої когорти, яка, шануючи традиції попередників, водночас розширювала естетичні горизонти рідного письменства, упроваджувала нові теми, мотиви та засоби художнього відображення дійсності.

Почався своєрідний «бум» жінок-письменниць із того, що письменниця Н. Кобринська організувала в Станіславові «Товариство руських женщин» (1884 р.). Кобринська наголошувала передусім на «економічній незалежності жінки від мужчини», на можливості жінки реалізувати себе в «науці і праці» [7]. Саме під впливом Н. Кобринської ідеями жіночої емансипації перейнялася О. Кобилянська, котра не випадково свою повість «Людина» (1894 р.) присвятила галицькій посестрі. Хоча жодна з українських письменниць не була активісткою феміністського руху, проте Ольга Кобилянська мала певний досвід співпраці з «Товариством Руських жінок на Буковині». 1894 р. вона виступила однією з ініціаторок створення цієї феміністичної організації, а в літературі дебютувала як послідовна феміністка. Кобринська добре знала, що таке консерватизм середовища, у якому жінки не тільки «не вміють і бояться бути собою», а й сприймають нові ідеї насторожено-агресивно. Чоловіки ж просто «осмішували жіночий рух»; такі собі, за висловом Н. Кобринської, «парубоцькі жарти» [7].

Зусиллями Н. Кобринської й Олени Пчілки за підтримки І. Франка з'явився альманах «Перший вінок» (1887 р.). Загалом альманах «Перший вінок» виразно проартикулював ідею жіночої емансипації. Авторки альманаху бачили жінку самодостатньою особистістю, свідомою своєї ролі в суспільстві. Їхні персонажі стають розкріпаченими, здобувають авторитет у соціальному та родинному оточенні. Вони сміливо кидають виклик дійсності. Кажучи про значення «Першого вінка», треба пам'ятати, що він змалював проблеми української жінки по обидва боки кордону, зробивши їх культурним фактом.

На сторінках «Першого вінка» виступили як уже знані літературні постаті, що раніше дебютували в галицькій пресі, так і початкуючі авторки, для яких альманах став важливим шансом засвідчити власний талант. Тут також була представлена Наддніпрянська Україна: старше покоління

репрезентувала Ганна Барвінок, середнє – Олена Пчілка (Ольга Косач), а наймолодше – Леся Українка, Людмила Старицька-Черняхівська, Дніпрова Чайка. Свій поетичний, прозовий чи дослідницький доробок представили галичанки (Уляна Кравченко, Анна Павлик, Михайлина Рошкевич, Софія Окуневська, Ольга Франко). Жінки-авторки взяли участь у виданні, запропоновавши укладачам альманаху свої вірші, оповідання, етнографічні розвідки, статті. Нове видання стало ланкою в загальноєвропейському жіночому русі, який на той час уже мав свої досягнення й набув неабиякого розмаху. Провідну ідею дала йому ще «весна народів» (1848 р.), яка впровадила конституційні права в Австро-Угорщині. У Росії до визнання жіночих прав справа ще не доходила, хоча жіночий рух розгортався й там.

Програмні твори Наталі Кобринської («Дух часу») та Олени Пчілки («Товаришки») відкривали для українського читача жіночу проблематику, у них центр уваги переміщається із зовнішніх обставин дії на внутрішній світ героїнь, котрі багато роздумують про життя, аналізують свої почуття та переживання. Леся Українка й Ольга Кобилянська кинули виклик домінуючій чоловічій традиції, бо відчували себе спадкоємницями зрілої традиції «жіночої літератури», маючи своїми попередницями Марка Вовчка й Ганну Барвінок, Олену Пчілку та Наталю Кобринську. Твори пізнього етапу еволюції Ганни Барвінок спростовували поширене уявлення про неї як «типову письменницю етнографічної школи». Але вона «ніколи не замикалася на традиційному прозовому письмі, пильно приглядалася до нових стильових тенденцій»; так новелу «Малюнок» (1906 р.) можна назвати імпресіоністською [4, с. 46].

Наталія Кобринська (збірки «Дух часу» (1899 р.) і «Ядзя і Катруся» та інші оповідання) (1904 р.) пише переважно в реалістичній стильовій манері, що відповідало тодішнім поглядам письменниці на літературу та її завдання. Як і твори Ганни Барвінок та ранні оповідання Лесі Українки, за формою твори Н. Кобринської ще належали до реалістичної школи письма, але вже змістовно вони стояли на модерністських позиціях.

Але тільки з появою прози О. Кобилянської та пізніших оповідань Лесі Українки тематика й проблематика жіночої прози в українській літературі була докорінно змінена. «Літературний образ жінки XIX століття – «покритки», «бурлачки», «повії», що були квінтесенцією горя, нещастя й немочі, відступив перед «царівною» і «одержимою духом» [6, с. 53]. Саме О. Кобилянська почне писати українською мовою, прислухаю-

чись до переконань С. Окуневської. Соціальна проблематика й естетизм залишаються в її творчості. У цей час від літератури вимагають спроб описати ідеал краси, це має бути стилістично доладна література. Така література захоплює О. Кобилянську ще раніше, ніж В. Вулф, новели й повісті якої починаються від початку століття. Нові твори О. Кобилянської «Valse melancolique» та «Царівна» написані 1895 та 1896 р., це програмові, основні тексти про роль жінки, небезпечну красу, що може вбити. Це інтелектуальне спілкування трьох жінок, національної специфіки там дуже мало. Перші класичні повісті О. Кобилянської «Людина» та «Царівна» започаткували новий етап української прози. «Нова жінка» О. Кобилянської – людина, сильна характером, позбавлена романтичної імперсональності, спроможна на одинокий виклик суспільству [2, с. 114]. Саме цих рис бракувало жіночим образам у чоловічій народницькій літературі. На думку Р. Семківа, «Valse melancolique» – це «потужний феміністичний текст, лише він показує ролі, що відрізняються своїм вектором. І, очевидно, Кобилянська не намагається продемонструвати якусь ієрархію при цьому, а лише те, що ролі жінок можуть співіснувати. Не репродуктивно-обслуговуюча роль жінки, адже це лише одна з ролей. Але є й інші ролі» [8]. Дійсно, лише наприкінці XIX ст. жінка почала здобувати право, скажімо, на навчання. Так, на шляху до знань жінки стикалися зі значно більшими труднощами, ніж чоловіки, «особливо на початковому етапі – до кінця XIX століття, – зазначає дослідниця Оксана Кісь. – До таких складнощів належали психологічні аспекти – подолання суспільної недовіри або відвертого несприйняття жіночої освіти, необхідність доводити свою інтелектуальну спроможність» [9, с. 76].

Як прозаїк Леся Українка маловідома, хоча її оповідання (22 прозових твори) є високою модерністською літературою, які дають змогу Дмитру Чижевському зробити такий висновок: «Леся Українка закінчує історію українського реалізму в надзвичайно цінній формі, яка фактично виводить літературу далеко за межі реалізму, а українську літературу робить – уперше – літературою світовою» [10, с. 132]. Ставлення як критики, яка не оцінила належно оповідання Лесі Українки, так і самої письменниці до власної прози не було однозначним. З одного боку, Леся Українка ніколи не ідеалізувала свої оповідання, не вважала їх доскональними, але, з іншого – завжди вимагала сприймати їх як її «рідних дітей», а не щось прохідне й другорядне. Так, «Приязнь» Лесі

Українки – твір, де вперше в жіночій літературі ХХ ст. піднімається тема дівчачих підліткових дружб і тонко завуальованої дівчачої розбудженої сексуальності. Твори Лесі Українки інакші, відрізняються й від патріархальної тематики, і від іншої жіночої прози того часу. Так, говорячи, зокрема, про «Лісову пісню» (а це можна сказати про всю творчість Лесі Українки), В. Агеєва зазначає: «Це не є твір про злигодні українського села та він не є фольклорною інверсією» [1].

У жіночій прозі, на відміну від попередньої чоловічої, яскраво постає мова тіла в художньому тексті, а тіло й тілесність постають феноменами культурологічного пошуку (закоханість героя в героїню при першій зустрічі («Природа» О. Кобилянської), перевага тілесного над духовним в образі Алли Павлівни («Над морем» Лесі Українки) тощо). Так, якщо проза Лесі Українки ще містить перехід від школи реалізму до нового модерного письма, то вже мала проза О. Кобилянської наскрізь проникнута психологічним вираженням підсвідомого, зображенням потужного інтуїтивного начала героїв. Так, зокрема, герой новели «Природа» відкриває цілий світ у зосереджувачій миті життя (закоханість, мов спалах, і здогад – другий спалах, не менш сильний).

Одна з ролей жінки в згаданих творах – зосереджувати в собі потужне незалежне начало, яке іноді балансує на грані з домінуванням над чоловіком. Але подібні ситуації призводять до краху

стосунків, як це показано, зокрема, в оповіданнях «Жаль», «Приязнь» Лесі Українки, повісті «Людина» Ольги Кобилянської. Психічна трагедія, а не соціальна проблематика, виступає на першому плані й у повісті «Земля». На думку Р. Семківа, у повісті показана «людська природа, яку не витримали герої, не змігши узгодити прядок і невпорядкованість. Це психологічна трагедія» [8].

«В українській літературі вперше прозвучав інтелігентний жіночий голос, а разом з ним – і феміністична ідея» [6, с. 146], – писала Соломія Павличко. Неабияку роль у становленні жіночої прози в українській літературі відіграла й епістолярна творчість письменниць, адже в листах одна одній народжувалися ті властиві «коди» жіночого мовлення, які згодом були апробовані також у художній літературі. Із певних причин вони спочатку можуть виникати та функціонувати лише у вузьких, камерних умовах, у рамках приватного спілкування, нерідко зі знаком таємничості. Тоді з'являється особливий простір розуміння й довіри, а іноді народжується особлива атмосфера діалогу.

Висновки. Отже, ми спробували сформулювати попередні зауваги до літературного контексту, який оприявнив феномен жіночої прози в українській літературі кінця ХІХ ст., окреслили новаторський характер нарративу в прозовому доробку Лесі Українки, у творчості О. Кобилянської та продемонстрували появу нових кодів, шифрів у новій, жіночій, хай ще не всюди революційній, але вже, безперечно, новій літературі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агеєва В. Леся Українка як культурна героїня ХХІ ст. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=i8XRAmSxvGw>.
2. Гундорова Т. *Femina Melancholica*: Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. К.: Критика, 2002. 272 с.
3. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття / За ред. М. Зубрицької, Львів, 1996, С. 349–367.
4. Ковалів Ю. Історія української літератури: кінець ХІХ – поч. ХХІ ст.: підручник у 10 т. К.: ВЦ «Академія», 2013. Т. 2. У пошуках іманентного сенсу. 2013. 624 с.
5. Кушнерюк Ю. Українська жіноча проза кінця ХХ століття: світоглядні моделі й особливості художнього стилю. 10.01.01 – українська література: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Дніпропетровський національний університет. Дніпропетровськ, 2008. 24 с.
6. Павличко С. Теорія літератури. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 679 с.
7. Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895) / Зладив і видав М. Павлик. Л., 1908. 14 с.
8. Семків Р. Ольга Кобилянська. Природа царівни. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=i8XRAmSxvGw>.
9. Українські жінки у горнілі модернізації / Під загальною ред. О. Кись. Інститут народознавства НАН України. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 303 с.
10. Чижевський Д. Історія української літератури. Київ, Видавничий центр «Академія», 2003. 568 с.